

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه بیرجند

دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی

نقش کتابخانه‌های روستایی در مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش

بومی روستاییان خراسان جنوبی و ارائه پروتکل پیشنهادی

استاد راهنما

دکتر محسن نوکاریزی

استادان مشاور

دکتر محمدرضا کیانی

مهندس حمیدرضا مختاری اسکی

نگارش

سولماز فروتنی

تابستان ۱۳۹۳

سپاسگزارم از

خدای مهربان که در لحظه، لحظه زندگی همراه و یاورم بوده و هست؛
استاد بزرگوار و اندیشمند جناب آقای دکتر محسن نوکاریزی که با وجود مشغله زیاد زحمت راهنمایی
این پایان نامه را پذیرفتند و در کمال سعه صدر و حسن خلق، از هیچ کمکی دریغ نمودند؛
استاد ارجمند و فرزانه جناب آقای دکتر محمدرضا کیانی که زحمت مشاوره این پایان نامه را پذیرفتند
و با لطف بسیار مرا یاری کردند؛
استاد گرانمایه و فرهیخته جناب آقای مهندس حمیدرضا مختاری اسکی که موضوع این پژوهش
اندیشه ایشان بود، زحمت مشاوره این پایان نامه را پذیرفتند و مشورت با ایشان در تمام مراحل
پژوهش راهگشا بود؛
استاد گرانقدر و برجسته، ریاست محترم دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه بیرجند، جناب
آقای دکتر آیتی که به من افتخار دادند و زحمت داوری این پژوهش را پذیرفتند؛
مدیر محترم گروه علم اطلاعات و دانش شناسی سرکار خانم دکتر سیفی که زحمت داوری این
پژوهش را پذیرفتند؛
اساتید محترم گروه علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه بیرجند که در طول تحصیل همواره خوشه-
چین علم و معرفت ایشان بوده‌ام؛
اولین معلمان زندگی‌ام پدر و مادرم که نه تنها انجام این پژوهش بلکه تمام موفقیت‌هایم از توکل و
صبری است که از آنان آموختم؛

به عزیزانم

جواد، مهدی یار و مریم

و به روستاییان باصفا، با گذشت و توانا

به مردان و زنان و کودکان پاکدل

به آنانکه آدینه پس از یک هفته کار و تلاش طاقت فرسا،

آنگاه که به غروب آفتاب می نگرند،

در عمق نگاهشان هزاران خورشید تکثیر می شود و بر لبان لرزانشان زمزمه می کنند :

اللهم عمم لولیس الفرج

چکیده

مطالعه حاضر به بررسی نقش بالقوه یا بالفعل کتابخانه‌های روستایی در مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان خراسان جنوبی پرداخت. این مطالعه کیفی به روش نظریه زمینه‌ای انجام شد. جامعه پژوهش سه گروه روستاییان خراسان جنوبی، کتابداران کتابخانه‌های روستایی و مطلعان دانش بومی استان بودند، نمونه‌گیری در میان روستاییان و مطلعان دانش بومی به روش هدفمند و گلوله برفی انجام شد. از میان کتابداران به دلیل تعداد کم، نمونه‌گیری به عمل نیامد و همه آن‌ها مورد مصاحبه قرار گرفتند. ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود. روایی پژوهش به کمک مرور و بازخورد اساتید و متخصصان و توصیف غنی و پرمایه فراهم شد. ضبط صوت‌ها و فیلم‌ها و یادداشت‌برداری و آوانگاری دقیق آن‌ها، پایایی را تقویت نمود. پس از مرور و بررسی داده‌ها در مرحله کدگذاری باز ۱۶۴ مفهوم از میان مفاهیم برجسته‌شده خوردند و در کدگذاری محوری مفاهیم هم‌معنا و مربوط زیر ۳۶ مقوله فرعی سیاهه و سپس ۸ مقوله اصلی مشخص شد. در آخرین مرحله که مرحله کدگذاری گزینشی بود، پروتکلی تنظیم شد که بر چهار اصل تخصص، تعهد، تعامل و تعادل استوار و حاوی شیوه‌نامه‌ای برای مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان در کتابخانه‌های روستایی خراسان جنوبی بود. نتایج حاصل از پژوهش حاضر نشان داد روستاییان خراسان جنوبی در حوزه‌ها و زمینه‌های مختلف وارثان تجربه و دانش بومی بزرگان خویش بودند و هنوز هم در رفع بسیاری از مشکلات خویش از آن بهره می‌گرفتند. هیچ یک از روستاییان مورد مطالعه برای در اختیار گذاردن دانش اجدادی خویش شرطی نگذاشتند. روستاییان پیش از این که برای همکاری با کتابخانه‌های روستایی به آموزش نیاز داشته باشند، به روحیه و انگیزه احتیاج داشتند. کتابداران کتابخانه‌های روستایی باید تخصص کتابداری و اطلاع‌رسانی داشته و بر مهارت‌های تخصصی، فنی، پژوهشی و کلامی خویش بیافزایند. به اعتقاد مصاحبه‌شوندگان، آموزش‌های تخصصی مستندسازی، فیلم‌برداری، عکاسی، روش پژوهش و شیوه ارتباط با مردم روستا برای ایشان ضروری بود. از نگاه روستاییان، کتابداران و مطلعان مورد مطالعه، هر دو شکل رقومی و چاپی مورد تأیید بود اما بیش‌تر مصاحبه‌شوندگان وجود منابع چاپی را در کنار تمام شیوه‌ها لازم دانستند. تلفیق دانش بومی و دانش نوین بهترین شیوه حفظ و اشاعه دانش بومی بود. نتایج نشان داد که سازمان‌های بسیاری می‌توانند به منظور حفظ و اشاعه دانش بومی فعالیت کنند اما نظر به اینکه کتابخانه‌های روستایی نزدیک‌ترین مراکز دانش به روستاها هستند، می‌توانند با مستندسازی دانش بومی و ارائه آن به سازمان‌های مربوط نقش هماهنگ‌کننده داشته باشند. آنچه بیش از همه اهمیت داشت این بود که کتابداران کتابخانه‌های روستایی بر تخصص و مهارت‌های خویش بیافزایند و نقش بالقوه و بالفعل خویش را به عنوان کارگزاران دانش بومی ایفا کنند. بر اساس نتایج، مشخص شد که تعامل مؤثر و مستمر نهاد کتابخانه‌های عمومی با برخی از سازمان‌ها و نهادها، مانند دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی، سازمان تحقیقات، ترویج و آموزش کشاورزی و مانند آن، و نیز تعامل این سازمان‌ها و نهادها با یکدیگر می‌تواند دانش بومی را به نحو مؤثری اشاعه دهد.

واژگان کلیدی: کتابخانه روستایی، دانش بومی، روستاییان، خراسان جنوبی، مستندسازی، اشاعه، نظریه زمینه‌ای

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه
چکیده فارسی	ث
فهرست مطالب	ج
فهرست جدول‌ها.....	ذ
فهرست شکل‌ها.....	ر
فصل ۱: کلیات پژوهش.....	۱
۱-۱- مقدمه.....	۲
۱-۲- بیان مسأله.....	۳
۱-۳- اهداف پژوهش.....	۹
۱-۴- پرسش‌های پژوهش.....	۱۰
۱-۵- اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۱۰
۱-۶- تعاریف نظری و عملیاتی.....	۱۱
۱-۶-۱- روستا.....	۱۱
۱-۶-۲- کتابخانه روستایی.....	۱۲
۱-۶-۳- مستندسازی.....	۱۲
۱-۶-۴- حفظ.....	۱۳
۱-۶-۵- اشاعه.....	۱۳
۱-۶-۶- پروتکل.....	۱۴
فصل ۲: مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش.....	۱۵
۲-۱- مقدمه.....	۱۶
۲-۲- مبانی نظری.....	۱۶
۲-۲-۱- دانش بومی.....	۱۶
۲-۲-۱-۱- تعاریف دانش بومی.....	۱۶
۲-۲-۱-۲- حوزه‌های دانش بومی.....	۱۸
۲-۲-۱-۳- ویژگی‌های دانش بومی.....	۲۰

۲۰ دانش بومی و دانش نوین
۲۲ دانش بومی و کتابخانه‌ها
۲۴ معاهده‌ها و پروتکل‌های دانش بومی در جهان
۲۴ ۱-۲-۲-۲ معاهده تنوع زیستی (سی بی دی) و پروتکل ایمنی زیستی کارتاگنا
۲۵ ۲-۲-۲-۲ توافق‌نامه بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی
۲۶ ۳-۲-۲-۲ توافق‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری
۲۶ ۴-۲-۲-۲ معاهده ۱۶۹ سازمان بین‌المللی کار
۲۶ ۵-۲-۲-۲ پروتکل‌های ATSILRN
۲۷ ۶-۲-۲-۲ پروتکل‌های SRNSW
۲۸ ۷-۲-۲-۲ پروتکل‌های ATSIDA
۲۸ ۸-۲-۲-۲ کتابخانه رقومی دانش سنتی (تی کی دی ال)
۲۹ ۳-۲-۲ دانش بومی در ایران
۳۱ ۴-۲-۲ کتابخانه‌های روستایی اهداف، وظایف و مشکلات
۳۱ ۱-۴-۲-۲ تاریخچه کتابخانه‌های روستایی در ایران
۳۲ ۲-۴-۲-۲ اهداف کتابخانه‌های روستایی
۳۳ ۳-۴-۲-۲ وظایف کتابخانه‌های روستایی
۳۳ ۴-۴-۲-۲ مشکلات کتابخانه‌های روستایی
۳۴ ۵-۲-۲ مستندسازی
۳۴ ۱-۵-۲-۲ حفظ و اشاعه دانش بومی ضرورت‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها
۳۷ ۲-۵-۲-۲ مستندسازی، قالب‌ها
۳۸ ۳-۵-۲-۲ مستندسازی تجارب، الگوها، مدل‌ها و فرایندها
۴۴ ۳-۲ پیشینه‌ی پژوهش
۴۴ ۱-۳-۲ پیشینه فارسی
۴۸ ۲-۳-۲ پیشینه لاتین
۵۲ ۴-۲ استنتاج از پیشینه پژوهش
۵۴ فصل ۳: روش‌شناسی پژوهش
۵۵ ۱-۳ مقدمه
۵۵ ۲-۳ نوع و روش پژوهش

۵۷ ۳-۳. جامعه پژوهش
۵۷ ۴-۳. نمونه‌گیری
۵۸ ۱-۴-۳. حجم نمونه
۵۹ ۲-۴-۳. اشباع
۵۹ ۵-۳. ابزار گردآوری داده‌ها
۶۱ ۱-۵-۳. روایی
۶۳ ۲-۵-۳. پایایی
۶۴ ۳-۵-۳. ارزیابی کیفیت پژوهش
۶۵ ۶-۳. تحلیل داده‌ها
۶۶ ۱-۶-۳. کدگذاری باز
۶۷ ۲-۶-۳. کدگذاری محوری
۶۷ ۳-۶-۳. کدگذاری گزینشی
۶۸ ۷-۳. محدودیت‌های پژوهش
۶۹ فصل ۴: تجزیه و تحلیل یافته‌ها
۷۰ ۱-۴. مقدمه
۷۰ ۲-۴. یافته‌های پژوهش
۷۰ ۱-۲-۴. دانش بومی
۷۲ ۲-۲-۴. روستاییان
۷۳ ۳-۲-۴. کتابدار کتابخانه روستایی
۷۵ ۴-۲-۴. کتابخانه روستایی
۷۷ ۵-۲-۴. مستندسازی
۷۹ ۶-۲-۴. حفظ
۸۰ ۷-۲-۴. اشاعه
۸۱ ۸-۲-۴. نهادها
۸۳ ۳-۴. پاسخ به پرسش‌های پژوهش
۹۰ ۴-۴. جمع‌بندی نتایج
۹۱ فصل ۵: نتیجه‌گیری و پیشنهادهای پژوهش
۹۲ ۱-۵. مقدمه

۹۲	۲-۵. خلاصه پژوهش
۹۸	۳-۵. بحث و بررسی
۱۰۸	۴-۵. پروتکل پیشنهادی
۱۱۵	۵-۵. نتیجه‌گیری کلی
۱۱۶	۶-۵. پیشنهادهای اجرایی
۱۱۷	۷-۵. پیشنهاد برای پژوهش‌های آینده
۱۱۹	فهرست منابع
۱۲۶	پیوست
۱۲۷	پیوست ۱: نقشه‌ها و تصاویر
۱۲۹	پیوست ۲: جداول راهنمای مصاحبه‌ها
۱۴۳	چکیده انگلیسی

فهرست جدول‌ها

عنوان.....	صفحه.....
جدول ۱-۲. مقایسه دانش بومی و دانش نوین (عمادی و امیری اردکانی، ۱۳۸۱).....	۲۱
جدول ۱-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی دانش بومی و مقوله‌های فرعی آن.....	۷۱
جدول ۲-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی روستاییان و مقوله‌های فرعی آن.....	۷۲
جدول ۳-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی کتابدار و مقوله‌های فرعی آن.....	۷۴
جدول ۴-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی کتابخانه روستایی و مقوله‌های فرعی آن.....	۷۶
جدول ۵-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی مستندسازی و مقوله‌های فرعی آن.....	۷۸
جدول ۶-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی حفظ و مقوله‌های فرعی آن.....	۷۹
جدول ۷-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی اشاعه و مقوله‌های فرعی آن.....	۸۰
جدول ۸-۴. تقسیم‌بندی مقوله اصلی نهادها و مقوله‌های فرعی آن.....	۸۱

فهرست شکل ها

عنوان	صفحه
شکل ۱-۲. چرخه حیات متدولوژی مستندسازی تجارب (متولیان، ۱۳۹۱).....	۳۹
شکل ۲-۲. مدل ترکیبی اکتساب دانش مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی (تولایی، ۱۳۸۷).....	۴۰
شکل ۳-۲. مدل مفهومی مستندسازی تجارب مدیران (احمدی، الهی، صالحی، ۱۳۸۷).....	۴۱
شکل ۴-۲. ابعاد نظام مستندسازی تجربیات (الهی، بهاری‌فر، صالحی، ۱۳۸۴).....	۴۲
شکل ۵-۲. فرایند مستندسازی تجارب مدیران (الهی، بهاری‌فر، صالحی، ۱۳۸۴).....	۴۲
شکل ۶-۲. فرایند جمع‌آوری و انتقال اطلاعات میدانی دانش بومی (مطالعات میدانی) به بانک اطلاعاتی (عمادی و همکاران، ۱۳۸۳).....	۴۳
شکل ۷-۲. فرایند جمع‌آوری و انتقال اطلاعات اسنادی دانش بومی (مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای) به بانک اطلاعاتی (عمادی و همکاران، ۱۳۸۳).....	۴۴
شکل ۱-۵. اصول چهارگانه پروتکل پیشنهادی مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان در کتابخانه‌های روستایی.....	۱۰۹
شکل ۲-۵. شرح اصول چهارگانه پروتکل پیشنهادی مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان در کتابخانه‌های روستایی.....	۱۱۲
جدول ۳-۵. مراحل دوازده‌گانه شیوه‌نامه مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان در کتابخانه‌های روستایی.....	۱۱۴

فصل ۱

کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه

در هر جامعه‌ای خواه مدرن یا سنتی، وجود سنت‌ها به لحاظ این که بخش مهمی از فرهنگ جامعه هستند، برای تحول و توسعه ضروری است. سنت‌ها در سطوح فردی و گروهی تعیین‌کننده رفتار هستند. سنت‌ها بر خانواده، سازمان‌ها، نهادها و نظام‌های اجتماعی اثر می‌گذارند و به آن‌ها ساختار خاصی می‌بخشند. جامعه‌ای در جریان توسعه قرار می‌گیرد که بتواند سنت‌های جاری را با اهداف توسعه هماهنگ و از اختلال در نظام ارزشی و فرهنگی جامعه جلوگیری کند. دانش بومی که دانش محلی، سنتی و یا قومی نیز نامیده شده است و برای تعریف و طبقه‌بندی پدیده‌ها در محیط‌های فیزیکی، طبیعی و اجتماعی خاص به کار برده می‌شود، با دانشی که افراد جامعه از طریق مراکز رسمی مثل دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی دولتی و خصوصی کسب می‌کنند، تفاوت دارد. نظام‌های دانش بومی مبنای تصمیم‌گیری‌ها در سطح محلی است، زیرا ناشی از تلاش مردم محلی برای شناسایی مشکلات و یافتن راه حل‌ها به کمک نوآوری و آزمودن آن‌هاست. مردم محلی فناوری‌های جدیدی را در سطح محلی ابداع می‌کنند و در راه اشاعه آن از تشکلهای ارتباطی بومی بهره می‌گیرند (امیری اردکانی و شاه‌ولی، ۱۳۸۲).

دانش بومی برای مردم بومی به عنوان دانش سنتی قابل درک است. دانش سنتی به دانش نو-آوری‌ها و شیوه‌های کار جوامع بومی و محلی در سراسر جهان اشاره دارد، از تجارب به دست آمده در طول قرن‌ها، بسط و گسترش یافته و با فرهنگ محلی و محیطی منطبق است و به صورت شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. همین مسأله باعث شده تا مالکیت جمعی داشته باشد و داستان‌ها، آهنگ‌ها، ضرب‌المثل‌ها، فرهنگ عامه، ارزش‌های فرهنگی و باورها، آداب و رسوم، قوانین جامعه، زبان‌های محلی و شیوه‌های کشاورزی، از جمله توسعه گونه‌های گیاهی و نژادهای حیوانی باشد. دانش سنتی به طور عمده یک ماهیت عملی دارد. به خصوص در زمینه‌هایی مانند کشاورزی، شیلات، بهداشت، باغبانی و جنگلداری و مانند آن. امروزه درک روبه رشدی از ارزش دانش سنتی وجود دارد. این دانش نه تنها برای آنان که در زندگی روزمره خود به آن وابسته‌اند بلکه برای کشاورزی و صنعت معاصر نیز ارزشمند است. بسیاری از محصولات وابسته به دانش بومی مانند داروهای مبتنی بر گیاه و لوازم آرایشی به صورت گسترده استفاده می‌شوند (ناکاتا^۱، ۲۰۰۹).

دانش بومی، دانشی است که با فرهنگ هر منطقه قرین بوده و طی سالیان بی‌شمار توسعه و تکوین یافته است، در ضمن این دانش همواره با دنیای خارج از حوزه جغرافیایی خود تعامل و تبادل داشته و به شکلی پویا و نظام‌مند خود را با تحولات و دگرگونی‌های بیرونی و درونی محیط سازگار کرده است. به دلیل وجود خصوصیت کل‌نگری و جامع‌نگری در دانش بومی، مردم اجتماعات محلی توانسته‌اند کلیه نیازهای خود را طی قرون متمادی از این نظام دانش تأمین کنند. مطالعات نشان می‌دهد نظام‌های دانش بومی توان بالقوه بالایی در جهت رفع نیازمندی‌ها و بالا بردن معرفت مردم زمانه خود دارند (هزار جریبی و صفری شالی، ۱۳۸۹).

۲-۱ بیان مسأله

دانش بومی و تجارب، معمولاً نانوشته است و به صورت شفاهی و ذهنی منتقل می‌شود که اغلب منجر به برخی تحریفات می‌شود. باتوجه به این که با توسعه هنر، موسیقی، زبان، کشاورزی، پزشکی، صنایع دستی، نمایشنامه و مدیریت منابع طبیعی در ارتباط است، ضروری است که مستند شود و به عنوان ابزاری لازم برای دستیابی به منابع مفید آن استفاده شود. دانش بومی اساس راهبرد حل مسأله را برای جوامع فراهم می‌کند، اما تدوین آن دشوار است چرا که دانشی ضمنی و پنهان است و در دل

اعمال و آداب و رسوم جا گرفته و متعلق به فرد خاصی نیست بلکه متعلق به خانواده‌ها، اقوام و جوامع است، پویاست و ایستا نیست (سیتول^۱، ۲۰۰۷).

فرهنگ یک ملت اغلب بازتاب عوامل محیطی آن ملت است و محمل اصلی انتقال دانش بومی از طریق فرهنگ عامه ملت، ضرب‌المثل‌ها، آداب و رسوم، هنرها، صنایع دستی و اصطلاحات محلی است. در نتیجه دانش بومی بدنه یک نظام را شکل می‌دهد و آن را به تکامل می‌رساند، نظامی که به شیوه‌های مختلف با درون و بیرون جامعه در ارتباط است. دانش بومی پایگاه اطلاعاتی فوق‌العاده مفیدی است که بیانگر دیدگاه‌های مختلف نوع بشر و چگونگی تعامل جوامع متعدد با محیط در حال تغییر خودشان است، شامل منابع با ارزشی از انواع گیاهان و جانورانی است که هنوز بسیاری از آن‌ها در هیچ کجا ثبت نشده‌اند، برخلاف دانش مدرن، دانش بومی نه مستند شده و نه نوشته شده است. بهره‌وری از اطلاعاتی که بین مردم رد و بدل می‌شود، سنگ بنای توسعه جوامع انسانی بوده و شامل جمع‌آوری، سازماندهی و مدیریت این اطلاعات است. کتابخانه‌ها و حرفه‌های اطلاع‌رسانی نقش مهمی را در شناساندن دانش بومی به سایر نقاط جهان بازی می‌کنند و با این کار باعث تسهیل توسعه پایدار، ترویج و کشف دوباره سنت‌های از دست رفته می‌شوند و با قرار دادن دانش بومی در وبسایت‌ها اجازه دسترسی کامل‌تر و آسان‌تر را به جهانیان می‌دهند (اوکرافور^۲، ۲۰۱۰).

کتابخانه عمومی به منزله پلی بین غنی اطلاعات و فقیر اطلاعات است. گاهی از آن به عنوان دانشگاه تهیدستان^۳ یاد می‌شود، یعنی جایی که در آن خدمات اطلاع‌رسانی محلی^۴ به حل مشکلات زندگی روزمره مردم به منظور ارتقای کیفیت زندگی آن‌ها کمک می‌کند. کتابخانه‌های عمومی از سال‌ها پیش نقش بنگاه‌های ایجاد تحول را بازی می‌کنند (کاربو^۵، ۲۰۰۵).

در سال ۲۰۰۴ در کنفرانس انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی استرالیا^۶، کی رازروکا^۷، نماینده و راهنمای ایفلا در مورد لزوم ورود کتابخانه‌ها به حوزه‌ی دانش بومی گفت: کتابداران به یاد دارند که یکی از اهداف و ارزش‌های حرفه‌ی ما، تدارک دسترسی عادلانه به اطلاعات است. او تأکید کرد که کتابداران رهبران استفاده از فناوری هستند و باید تخصص و مهارت خود را در سازماندهی و تسهیل دسترسی به اطلاعات نشان دهند. او استدلال کرد که آموزش سواد اطلاعاتی باید از کودکی آغاز شود

1. Sithol

2. Okorafor

3. Poorman's university

4. Community information services

5. Kargbo, J

6. Australian Library and Information Association

7. Key Raseroka

و انسان از همان ابتدا هم به استفاده از مواد چایی و هم به اطلاع‌یابی از طریق سنت‌های شفاهی نیاز دارد و یادآوری کرد از وظایف کتابخانه‌هاست که اطلاعات را برای گروه‌های مختلف با توجه به مقتضیات خودشان سازگار کنند. سوادآموزی یک اصل اساسی در خدمات کتابخانه است. کتابخانه محله^۱ نقطه کانونی برای دسترسی به اطلاعات، سرگرمی، آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی است. در کتابخانه محله مردم دسترسی رایگان به اطلاعات محلی و منابع دارند. حتی اگر به منابعی فراتر از منابع اجتماع خویش نیاز داشته باشند، از طریق شبکه کتابخانه‌ها امکان دسترسی به این منابع برای آنان فراهم خواهد بود (ریچموند^۲، ۲۰۰۹).

مشاغل مربوط به کتابخانه‌ها و اطلاع‌رسانی، بویژه در نهادهای دانشگاهی یا پژوهشی، در ارتباط با دانش بومی در جایگاه مناسبی قرار دارند. کتابداران در مقام گنجینه‌دار، گردآورنده، سازمان‌دهنده، توزیع‌کننده، و واسطه اطلاعات، توان تولیدکنندگان دانش و منابع بومی اطلاعات و کسانی را که به دنبال استفاده از این منابع هستند، افزایش می‌دهند (فرانک‌ور^۳، ۲۰۰۱، نقل در ناکاتا، ۲۰۰۹).

بیش‌تر صاحبان دانش بومی در مناطق روستایی زندگی می‌کنند و میزان دانش افراد ممکن است با توجه به سن، تحصیلات، تجربه، جنسیت، موقعیت اجتماعی و اقتصادی، نقش‌ها و مسئولیت‌ها، حرفه فرد، میزان کنجکاوی او متفاوت باشد (کاربو، ۲۰۰۵).

چمبرز (۱۳۷۶) از بین اصطلاحات مختلفی چون دانش بومی، دانش محلی، دانش مردمی، علم قومی، دانش روستایی، عبارت «دانش مردم روستایی» را برگزید با این تعبیر که اصطلاح دانش به نظام کلی دانش و روندهایی که طی آن دانش کسب شده، گسترش یافته، ذخیره و منتقل شده اشاره دارد و اصطلاح مردم به این نکته تأکید دارد که قسمت عمده معرفت سینه به سینه منتقل و کم‌تر نوشته شده است و روستایی شامل آن دسته از دهقانان خرده پا و مرفه است که کاملاً در معاملات مشارکت داشته و به خرید و فروش کالاهای تولیدی می‌پردازند.

در اکثر کشورهای دنیا، بومیان در نواحی دورافتاده زندگی می‌کنند یا به خاطر جمعیت اندک در روستاها و شهرهای کوچک مسکن برمی‌گزیدند. شاید عبارت بومی در بین مردم ما ملموس نباشد و عبارات محلی، قومی و روستایی مناسب‌تر باشد. به خصوص که دانش بومی یک دانش عملی است و کار با این دانش، حضور در مزرعه و استفاده از امکانات سنتی و طبیعی را می‌طلبد. این دانشی است که کهنسالان روستا به جوان‌ترها آموخته و جوان‌ترها آن را به فرزندانشان یاد داده و این دانش در طی سالیان بر حافظه روستا نقش بسته و تکامل یافته است. افزایش سطح بینش و آگاهی روستاییان و

1. Community library
2. Richmond
3. Frankwer

ایجاد زمینه مناسب برای رشد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آنان از جمله اهدافی است که کتابخانه‌های روستایی دنبال می‌کنند. به طوری که تجربه برخی از کشورها نشان می‌دهد تحول اجتماعی و پیشرفت همه‌جانبه روستاها تا اندازه زیادی نتیجه فعالیت‌های کتابخانه‌های روستایی در آموزش عمومی روستاییان است. این نهاد می‌تواند انواع منابع مورد نیاز روستاییان را فراهم کند و در دسترس آنان قرار دهد. کتابخانه‌های روستایی در واقع نوعی از کتابخانه‌های عمومی هستند که با بودجه کم‌تر و تشکیلات محدودتری به خدمت به جامعه روستایی می‌پردازند. در مورد وظایف کتابخانه‌های روستایی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تولید اطلاعات از طریق شناسایی صنایع دستی و سایر تولیدات روستا و معرفی آن‌ها به سایر نقاط

۲. ارائه اطلاعات مورد نیاز روستاییان

۳. شناسایی و جذب نیروهای بومی داوطلب

۴. جمع‌آوری و ثبت و ضبط فرهنگ شفاهی روستا و آداب و رسوم جامعه روستایی، میراث فرهنگی و معرفی آنها به جامعه شهری (فرزین و نیک‌کار، ۱۳۸۰).

کتابداران کتابخانه‌های روستایی افزون بر نقشی که در کمک به فعالیت‌های آموزشی و سواد آموزی مردم روستا دارند، می‌توانند و باید نقش مؤثری در جمع‌آوری، مستندسازی، نگهداری و اشاعه دانش مردم روستایی ایفا کنند.

هم‌چنان که بسیاری از کارها و تکالیف انجام نشده برای کتابداران در سازمان‌ها و مراکز آموزشی و کشاورزی وجود دارد، آن‌ها زمان و نیروی خویش را تنها به جمع‌آوری، سازماندهی و توزیع کتاب‌ها و مجلات اختصاص داده‌اند. تکلیف بالقوه‌ای که هنوز به طور جدی به آن توجهی نشده، مدیریت اسناد رقومی و غیررقومی، مدیریت محتوا و توسعه و اشاعه دانش از طریق صفحات وب و اینترنت و همکاری در ایجاد اندیشه‌های جدید برای سازماندهی دانش و اقدام به عنوان یک کارگزار دانش است (مختاری و همکاران، ۲۰۰۵).

در بسیاری از کشورها مستندسازی دانش بومی هماهنگ نیست و نقش‌های متفاوت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و سازمان‌های غیردولتی باعث می‌شوند تا فعالیت‌های ناهماهنگی در این زمینه انجام شود. چالشی که پیش روی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی است، طراحی و انجام مستندسازی دانش بومی از طریق سازوکاری هماهنگ است. این سازوکار هماهنگ باید آن چه را که دیگران انجام

می‌دهند و بسترهای نرم‌افزاری که فراهم می‌کنند، به اطلاع سایر متولیان امر برساند تا در بهترین شیوه و به بهترین روشی که آزموده شده به اشتراک گذاشته شود (سیتول، ۲۰۰۷).

وقتی که دانش بومی به بخش کتابداری و اطلاع‌رسانی مربوط است، عنصر حیاتی که باید به آن توجه کرد ضروت تنظیم پروتکل‌هایی است که راهنمای کار باشند، به حرفه‌مندان برای مقابله با مسائل ناآشنا کمک کنند و راهنمای کار در آینده و ایجاد انسجام در عمل باشند. هر گاه سازوکارها و تمهیدات قانونی برای حمایت از دانش بومی در نظر گرفته نشده، تنظیم پروتکل ضروری به نظر می‌رسد، به ویژه زمانی که دانش بومی در قالب‌های مختلفی چون متن، مواد گرافیکی، رقص‌های محلی، جشن‌ها و آداب و رسوم، عکس‌های تاریخی، فیلم و نوارهای صوتی نشان داده می‌شود، مستندسازی آنها با مشکل بیش‌تری مواجه خواهد بود (ناکاتا، ۲۰۰۹).

پروتکل‌ها اغلب به عنوان «قواعد^۱» یا «روش^۲» تعریف شده‌اند. گروهی هم اصطلاح «دستورالعمل^۳» یا «شیوه‌نامه^۴» و یا «رهنمود^۵» را به پروتکل ترجیح می‌دهند، اما گذشته از این‌ها، از نظر گاروود هونگ^۶، یک کتابدار بومی که در تدوین پروتکل‌های شبکه منابع کتابداری و اطلاع‌رسانی بومیان و جزیره‌نشینان تنگه تورس در استرالیا^۷، همکاری داشته و اخیراً عضو کمیته مرجع یک طرح پژوهشی برای ارزیابی سودمندی آن‌ها شده، پروتکل روشی برای مدیریت بهتر کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی بر مجموعه‌های خویش و ارائه خدمات بهتری به مراجعان، اعم از بومی و غیربومی است. او به عنوان یک کتابدار بومی به تقویت و ترویج پروتکل در سراسر بخش‌های اطلاع‌رسانی استرالیا پرداخت تا نیازها و نگرانی‌های مردم بومی، به عنوان اولویتی در میان سایر فعالیت‌های بخش-های کتابداری و اطلاع‌رسانی مطرح شود. او درباره پروتکل ATILIRN می‌گوید این پروتکل در پاسخ به نیاز بسیاری از کتابخانه‌هایی تدوین شد که می‌خواستند بدانند چگونه با مجموعه‌های بومی کار کنند و چطور خدماتی را برای مراجعان بومی کتابخانه‌شان فراهم کنند (گاروود هونگ، ۲۰۰۶).

توجه عمده شبکه منابع کتابداری و اطلاع‌رسانی بومیان و جزیره‌نشینان تنگه تورس بر توسعه پروتکل‌هایی معطوف شده بود که راهنمای کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی در تعامل با جوامع بومی استرالیا، باشد. زمانی که بومیان در مورد دسترسی به اطلاعات نگرانی خود را ابراز کردند،

-
1. Rules
 2. Method
 3. Instructions
 4. Manual of Style
 5. Guideline
 6. Garwood Hung
 7. Aboriginal and Torres Strait Islander Library and Information Resource Network (ATILIRN)

پروتکل‌های شبکه منابع کتابداری و اطلاع‌رسانی بومیان و جزیره‌نشینان تنگه تورس توسعه یافت و بین مردم بومی، دولت و حرفه‌های اطلاع‌رسانی مورد بحث و بررسی قرار گرفت. در این نشست‌ها به طور خلاصه مطرح شد که مردم بومی در طول تاریخ، محل مواد و منابعی را که در مورد تاریخ و میراث آنان جمع‌آوری شده، تعیین نکرده‌اند. از آن زمان به بعد بومیان به طور مشخص با کتابخانه‌ها و آرشیوها مشارکت داشتند. بومیان استرالیا به کتابخانه‌ها و آرشیوها وارد شدند و دسترسی به منابع بومی را با مشارکت در نوشتن شرح حال‌های جدید، اصلاح اسناد بومی مربوط به گذشته‌ی آن‌ها و نوشته شده توسط دیگران و انجام پژوهش در مورد سرزمین‌ها و جوامع خویش با حفظ عناوین بومی برای این آثار، مطالبه می‌کردند. این پروتکل‌ها یازده زمینه حیاتی را برای هدایت کتابخانه‌ها و آرشیوهایی که با جوامع بومی کار می‌کنند، زیر پوشش قرار می‌داد.

۱. محتوا و دیدگاه‌ها
۲. مالکیت معنوی
۳. دسترسی و استفاده
۴. توصیف و طبقه‌بندی مواد
۵. مواد محرمانه یا مقدس
۶. مواد حساس
۷. حاکمیت و مدیریت
۸. امور مربوط به کارکنان
۹. آموزش و پرورش برای کارهای حرفه‌ای
۱۰. شناسایی بومیان و جزیره‌نشینان تنگه تورس و مسایل مربوط به آن‌ها
۱۱. کپی کردن پیشینه‌ها و عودت آن‌ها

در سال ۲۰۰۵ این پروتکل‌ها مورد بررسی و تجدید نظر قرار گرفت. در این بازبینی شکاف‌هایی که در اجرای پروتکل‌ها وجود داشت، شناسایی و پیشنهاد شد تا در اجرای پروتکل‌ها، کتابخانه‌ها و آرشیوها حمایت و راهنمایی بیش‌تری شوند (ناکاتا، ۲۰۰۹).

این پروتکل‌ها همچنان به عنوان یک سند قابل توجه در سراسر کتابخانه‌ها و آرشیوهای استرالیا به کار گرفته شد تا اینکه مدیران ارشد کتابخانه‌ها برای رعایت مفاد پروتکل‌ها در فضای رقومی به مشکل برخوردند. اعضای شبکه منابع کتابداری و اطلاع‌رسانی بومیان و جزیره‌نشینان تنگه تورس در

سال ۲۰۱۱ برای به‌روزرسانی پروتکل‌ها و افزودن پروتکلی الحاقی که مدیریت مواد را در حوزه رقومی پوشش می‌داد، در یک مهمانی کاری گرد هم آمدند (ثورپ، ۲۰۱۳).

مروری کوتاه بر تاریخ و تمدن گذشته کشور ما ایران و شواهدی که در پژوهش‌ها پایان‌نامه‌ها و کتاب‌ها به چشم می‌خورد و گفتگو با متخصصان و صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران توسعه روستایی همه دلیل بر این مدعاست که در همه نقاط ایران دانش ارزشمند مردم بومی موج می‌زند و با فرهنگ و آداب رسوم مردم آمیخته شده است، اما آیا مرکزی برای نگهداری و توسعه این منبع غنی دانشی وجود دارد؟ مسأله اساسی این پژوهش این است که نقش کتابخانه‌های روستایی در مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان خراسان جنوبی چیست؟ و این که چه پروتکلی را برای خط حرکت در این مسیر می‌توان پیشنهاد کرد؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها و پرسش‌های نظیر این‌ها، پژوهش حاضر طراحی شد.

۳-۱ اهداف پژوهش

هدف اصلی:

هدف اصلی این پژوهش شناسایی نقش بالقوه یا بالفعل کتابخانه‌های روستایی در مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستاییان خراسان جنوبی و ارائه پروتکلی پیشنهادی به کتابخانه‌های روستایی است تا راهنمایی برای مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی روستایی در استان خراسان جنوبی باشد.

اهداف فرعی:

- شناسایی زمینه‌های دانش بومی روستاییان خراسان جنوبی؛
- بررسی اهمیت و ضرورت و میزان کاربرد دانش بومی از نگاه روستاییان و مطلعان؛
- شناسایی آموزش‌های مورد نیاز روستاییان برای همکاری با کتابخانه‌های روستایی به منظور مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی از نگاه خود روستاییان، کتابداران و مطلعان؛
- شناسایی آموزش‌های مورد نیاز کتابداران کتابخانه‌های روستایی به منظور مستندسازی، حفظ و اشاعه دانش بومی از نگاه خود کتابداران و مطلعان؛
- شناسایی شرایط و انتظارات روستاییان در قبال در اختیار گذاردن دانش اجدادی خویش؛
- شناسایی و کشف انواع شیوه‌های مستندسازی دانش بومی روستاییان؛